

RECENZJE [Reviews]

H. Rudolph Schaffer (2006) *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość.*
Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 509

Omawiana pozycja stanowi analityczne ujęcie stanu współczesnej wiedzy psychologicznej dotyczącej rozwoju społecznego w okresie dzieciństwa i adolescencji, obejmującego – według autora – rozwój wzorców zachowania, uczuć, postaw oraz pojęć przejawianych w relacjach interpersonalnych, a także ich zmiany zachodzące wraz z wiekiem.

W rozważaniach na temat przyczyn podejmowania badań nad rozwojem dzieci, ich celu oraz tematyki, H. R. Schaffer akcentuje rolę uwarunkowań natury filozoficznej, społecznej i kulturowej. Zawarty w pierwszym rozdziale publikacji rys historyczny badań nad rozwojem dziecka ukazuje źródła inspiracji tkwiące w tak fundamentalnych nurtach teoretycznych, jak psychoanaliza, behawioryzm, teoria społecznego uczenia się, teoria Piageta czy perspektywa etologiczna. Współcześnie, zdaniem autora, brak spójnej teorii rozwoju społecznego, obserwuje się jednocześnie zawężenie obszaru prowadzonych badań. Omawiając problemy metodologiczne badań nad rozwojem społecznym, H. R. Schaffer porusza istotne kwestie zależności uzyskiwanych wyników od metody i próby badawczej, a także cech samego badacza, ponadto dezaktualizacji zgromadzonych danych z uwagi na upływ czasu, ograniczeń dyktowanych względami etycznymi, niedoskonałości metod badawczych stosowanych zarówno w planach poprzecznych, jak i podłużnych.

W rozdziale drugim, poświęconym biologicznym podstawom rozwoju, autor odwołuje się do Darwinowskiej perspektywy ewolucyjnej, którą wykorzystuje jako podstawę analizy takich zjawisk, jak adaptacja do nisz ekologicznych oraz plastyczność wrodzonych wzorców zachowań, wśród tych ostatnich zaś szczególną uwagę zwraca na biologicznie uwarunkowane narzędzia komunikacji społecznej i sposoby mimicznej ekspresji emocji. Swoiste dopełnienie ewolucji biologicznej stanowi w procesie socjalizacji ewolucja kulturowa, polegająca na transferze międzyosobniczym i międzypokoleniowym, odgrywająca niezmiernie istotną rolę w rozwoju dziecka. Omawiając źródła indywidualności rozwoju społecznego, H. R. Schaffer koncentruje się na cechach temperamentalnych i różnicach międzyplciowych oraz ich implikacjach społecznych. W nurcie rozważań nad biologicznymi podstawami rozwoju autor przedstawia podstawowe założenia genetyki zachowania wraz ze stosowanymi metodami badań, wyjaśnia mechanizmy przekazu genetycznego prowadzące od puli genowej poprzez tworzenie struktur i kształtowanie podatności do wystąpienia określonego zachowania, prostuje też niektóre błędne przekonania dotyczące tej stosunkowo młodej dyscypliny naukowej.

Rozdział trzeci pt. *Tworzenie pierwszych związków* obejmuje szczegółowy opis kolejnych stadiów rozwoju interakcji społecznych, poczynwszy od regulacji biologicznej poprzez wykształcenie stylu interakcyjnego

do komunikacji werbalnej, a także analizę czynników warunkujących ten rozwój. H. R. Schaffer podkreśla tu intensywnie wzrastające możliwości poznawcze dziecka oraz synchronizację działań w obrębie diady dorosły–dziecko. W omawianym rozdziale autor poświęca wiele uwagi istocie i rozwojowi przywiązania, które zgodnie z teorią Bowlby'ego jest zjawiskiem uwarunkowanym biologicznie, kształtującym się w kilku fazach, pozostającym nie bez znaczenia dla późniejszego funkcjonowania społecznego jednostki i – jak pokazują wyniki badań – dla ciągłości międzypokoleniowej doświadczeń rodzicielskich.

W kolejnym rozdziale H. R. Schaffer koncentruje się na kształtowaniu pojęcia „ja” oraz pojęcia drugiej osoby, ujmując ten proces jako swoiste ewoluowanie, zależne nie tylko od przebiegu rozwoju kognitywnego i emocjonalnego, ale równocześnie od środowiska społecznego. Dziecko stopniowo tworzy pojęcie „ja” jako teorię dotyczącą własnej osoby – złożoną strukturę zawierającą komponenty poznawcze i afektywne, dążącą do autonomii, jednak nieustannie wymagającą odniesień do ocen społecznych. Równoległe kształtuje ono pojęcie drugiej osoby, a postępująca w sferze poznawczej decentracja skutkuje coraz lepszym rozumieniem rzeczywistości społecznej i w efekcie prowadzi do stworzenia dziecięcej teorii umysłu. Omawiając rozwój pojęcia „ja” oraz pojęcia drugiej osoby, autor podejmuje też problematykę rozwoju ról związanych z płcią. Wskazuje, że dla zrozumienia rodzaju istotne jest wykształcenie pojęcia tożsamości, stabilności i stałości płci. Wpływ społecznych oddziaływań na typizację płciową H. R. Schaffer wyjaśnia na gruncie teorii uczenia się, społecznej teorii uczenia się oraz koncepcji poznawczych, w tym teorii schematów rodzaju, która zakłada paralelizm między rozumieniem, tworzeniem pojęć i przejawianiem zachowań stereotypowych. Autor zwraca tu jednak uwagę, że związek pomiędzy rozumieniem rodzaju a wyborem zachowań typowych dla płci nie jest w świetle badań wyjaśniony w sposób jednoznaczny.

Piąty rozdział publikacji H. R. Schaffer poświęca obszernym dywagacjom na temat roli rodziny w procesie socjalizacji. Autor ujmuje rodzinę jako złożony, dynamiczny system, w obrębie którego wyodrębnić można różne podsystemy, lecz winien on być rozpatrywany globalnie z uwagi na fakt, że zmiana jednego elementu skutkuje reorganizacją całego systemu. Rodzina jako system cechuje się znaczną stabilnością, jednakże następowanie zmian w jej obrębie jest zjawiskiem nieuchronnym. Wpływem rodzicielskim przypisywane są atrybuty indywidualne, będące konsekwencją cech osobowości, kulturowe, tj. podlegające wpływowi czynników społecznych, oraz uniwersalne, co do których zakłada się, iż są zdominowane genetycznie. Z kolei różnice w sposobie pełnienia ról rodzicielskich pomiędzy kobietami i mężczyznami wydają się w świetle badań uwarunkowane wyłącznie społecznie. Prawidłowy rozwój dziecka, w tym jego socjalizacja, nie jest uzależniony od rodzaju rodziny wychowującej, większy wpływ odgrywa tu przyjęty przez rodziców styl wychowawczy. Spośród stylów wyróżnionych przez Baumrind: autorytarnego, permissywnego, odrzucająco-zaniedbującego i autorytatywnego najkorzystniejszy dla rozwoju kompetencji dziecka okazuje się ten ostatni. W rozważaniach dotyczących rodziny jako źródła oddziaływań socjalizacyjnych H. R. Schaffer prezentuje schemat powstawania przekonań rodziców na temat dziecka i jego rozwoju, wskazuje także przyczyny deficytów w zakresie pełnienia ról rodzicielskich: cechy indywidualne rodziców i dziecka oraz społeczny kontekst relacji, ponadto podejmuje zagadnienie socjalizacji emocji. Omawiając modele teoretyczne socjalizacji: zupełnej swobody, lepienia z gliny, konfliktowy oraz wzajemności, autor sięga też do teorii Wygotskiego, by przeanalizować rolę socjalizacji w rozwoju procesów poznawczych.

W rozdziale szóstym pt. *Od bycia kontrolowanym do samokontroli* H. R. Schaffer opisuje długotrwały proces uczenia się reguł życia społecznego, zwracając uwagę na pojawienie się u dziecka świadomości istnienia

norm społecznych oraz umiejętności rozróżnienia konwencji od uniwersalnych reguł moralnych, akcentując również znaczenie codziennych czynności życia rodzinnego dla nabywania doświadczeń. Podjęta przez autora kwestia zachowań prospołecznych obejmuje szczegółową analizę czynników wspomagających rozwój postaw prospołecznych, natomiast problematyka zachowań antyspołecznych – ujęta z różnych perspektyw teoretycznych – porusza mechanizm powstawania zachowań agresywnych wraz z ich uwarunkowaniami biologicznymi i społecznymi. W toku rozważań autor analizuje zależność pomiędzy stopniem restrykcyjności technik kontroli rodzicielskiej a posłuszeństwem dziecka, zaś w odniesieniu do rozwoju moralnego rozpatruje konsekwencje trzech technik dyscyplinowania dzieci: wycofywania miłości, przejawiania siły oraz stosowania indukcji.

Siódmy rozdział publikacji poświęcony jest pozarodzinnym czynnikom wpływającym na rozwój dziecka, takim jak grupy rówieśnicze, szkoła, a także czynniki socjoekonomiczne oraz kulturowe. Analizując rolę relacji rówieśniczych, H. R. Schaffer zwraca uwagę na znaczenie związków pionowych (komplementarnych) i poziomych (wzajemnych), przyjaźni dziecięcych stanowiących wzorce dla późniejszych bliskich relacji interpersonalnych, psychologiczne skutki pozycji zajmowanej przez dziecko w strukturze grupy oraz wpływ partycypacji w grupie rówieśniczej na procesy socjalizacji. Rozważania dotyczące nakładania się wpływów rodziny i rówieśników prowadzą autora do wniosku, że status socjometryczny dziecka w grupie rówieśniczej wyznaczany jest nie tylko cechami osobowości dziecka, ale też cechami osobowości jego rodziców oraz stosowanymi w środowisku rodzinnym metodami wychowawczymi. Sytuację dziecka w społeczeństwie autor rozpatruje przez pryzmat ekologicznej teorii systemów Bronfenbrennera, ukazując w ten sposób złożoność i rozległość społecznych uwarunkowań rozwoju. Szkoła jako system społeczny stanowi w świetle przytoczonej koncepcji

mikrosystem (środowisko bezpośredniego wpływu) i jednocześnie element mezosystemu (relacja rodzina-szkoła). Egzosystem i makrosystem wpływają na rozwój dziecka pośrednio (czynniki socjoekonomiczne i kulturowe), co nie oznacza, że siła ich oddziaływania jest relatywnie mniejsza. Zależność pomiędzy doświadczaniem wielorakich skutków wpływu czynników społecznych a sposobem rozumienia przez dziecko pojęcia społeczeństwa jest, jak podkreśla H. R. Schaffer, dwukierunkowa.

W ósmym rozdziale pt. *Doświadczenie społeczne i jego następstwa* autor podejmuje kwestię znaczenia rozwoju społecznego w dzieciństwie dla funkcjonowania jednostki w dorosłości. Snując rozważania dotyczące wpływu wczesnodziecięcych doświadczeń traumatycznych, silnego czy długotrwałego stresu, braku lub nieprawidłowej stymulacji w okresach krytycznych, H. R. Schaffer dochodzi do wniosku, że nieodwracalność skutków negatywnych doświadczeń nie jest prostą konsekwencją wystąpienia tych ostatnich na wczesnym etapie rozwoju ontogenetycznego. Silnie zabarwione emocjonalnie negatywne przeżycia o charakterze incydentalnym mogą skutkować przemijającymi zaburzeniami psychopatologicznymi, nie muszą jednak pociągać za sobą trwałych następstw. Wyniki badań pokazują, że podatność/odporność na niekorzystne doświadczenia uzależniona jest od takich genetycznie uwarunkowanych cech osobniczych, jak temperament czy płeć, a także od pewnych czynników środowiskowych, np. jakości relacji w rodzinie. Autor przekonuje, że wyjaśnienie różnic interpersonalnych obserwowanych w rozwoju przy wpływie jednakowych negatywnych oddziaływań możliwe jest jedynie poprzez prowadzenie badań podłużnych, skoncentrowanych na śledzeniu ścieżek rozwoju osobniczego oraz wykrywaniu zależności pomiędzy kolejnymi doświadczeniami jednostki. Zdaniem H. R. Schaffera rozwój cechuje zarówno ciągłość, jak i zmiana: niezmiennie są wewnętrzne struktury psychiczne, zmieniają się natomiast sposoby ich uwewnętrzniania.

Omawiana publikacja stanowi obszerne kompendium wiedzy o rozwoju społecznym w okresie dzieciństwa i adolescencji. Logiczny wywód autora poparty został licznymi dowodami empirycznymi, ponadto opatrzony przykładami umożliwiającymi pełniejszy wgląd w prezentowane treści. H. R. Schaffer dogłębnie przeanalizował wszystkie istotne aspekty procesu socjali-

zacji wraz z uwarunkowaniami biologicznymi i społecznymi. Dokonał przy tym retrospektywnego przeglądu różnych koncepcji teoretycznych dotyczących rozwoju społecznego, zaś ukazując obecny stan wiedzy psychologicznej w obrębie poruszanej tematyki, wskazał kierunki dalszych badań.

Nina Wyrwicz